

NIE JE KNIHA AKO KNIHA ALEBO AUTORSKÁ KNIHA PRE DETI NO TWO BOOKS ARE ALIKE OR ARTIST'S BOOK FOR CHILDREN

Hana Fodorová

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

2.1.27 slovenský jazyk a literatúra, 1. rok štúdia, interná forma štúdia

hana.fodorova@gmail.com

Školiteľ: doc. PaedDr. Jozef Tatár, PhD. (jozef.tatar@umb.sk)

Kľúčové slová

kniha, autorská kniha pre deti, autorská kniha, detská kniha, krásna kniha, bibliofília, ilustrácia

Key words

book, artist's book for children, artist's book, book for children, collector's book, odd volume, illustration

Nie je kniha ako kniha

Svetový trh je zaplavený tisíckami najrôznejších kníh, od malých paperbackov do vrecka po objemné bachanty, ktorých stránky sú potlačené najmodernejšou plnofarebnou tlačou. Je však „pekný“ obal aj zárukou kvality? Obal detskej knižky nemá pútať tým, že šokuje, ale tým, že vzbudzuje zvedavosť. Dieťa by malo mať pri pohľade na knihu pocit, že sa jej chce dotknúť, že ju chce otvoriť. Kniha pri tom nemusí byť vyrobená z lesklého, farebného papiera. Stačí, ak je na jej obale uplatnený nejaký tvorivý nápad, ktorý hneď vyvolá očakávanie.

Aj napriek všetkým technickým výtvarným výdobytkom, ako sú televízia, film, video a internet má kniha ešte stále svoje opodstatnenie. Aj dnes sa nájdu ľudia, ktorí radšej ako po virtuálnej verzii knižky siahnu po knihe „skutočnej“. Táto, ako uvádza Tokár: „... uchováva nielen informácie a vedomosti, ale sprostredkúva aj esteticko-výtvarný vkus spoločnosti“ (Tokár, 1996, s. 9).

Kniha je vo všeobecnosti chápaná ako zošíty alebo zlepený zväzok listov, alebo skladaný hárok papiera, kartónu, pergamenu či iného materiálu, popísaný, potlačený i prázdny, s väzbou a prebalom. V širšom zmysle je to akýkoľvek hmotný predmet sprostredkujúci svojim používateľom znalosť literárnych a iných textov.

Knihy si po vytlačení vyžadujú náročný proces dokončovania. Konečným spracovaním získava výrobok svoju definitívnu podobu. Adekvátny, estetický vzhľad povyšuje výrobok na artefakt. Obálka knihy a väzba poskytuje prvú vizuálnu informáciu o obsahu diela. Knižárske spracovanie vždy významne ovplyvňuje komplexnú kultúru knižného celku. (Viac: Krátky, 1990, s. 54.)

Už v deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa objavil aj u nás ojedinelý typ knihy, v ktorej je text a obraz rovnocenným. Na takejto knihe pracujú súčasne spisovateľ aj výtvarník s rovnakým cieľom. Ide o „postmodernú knihu“. Príkladom takéhoto typu je kniha Wiliama Klimáčka a Dezidéra Thóta, *Noha k nohe* z roku 1996. Autori knihy v nej postupne odhaľujú tajomstvá stôp okolo nás (noha k nohe – strana k strane). Kniha je syntézou formy a obsahu, ale z formálneho hľadiska je stále riešená ako klasická kniha (tvar knihy, knižná väzba).

Kniha sa stáva komplexným celkom najmä v momente, keď je autor textu a ilustrátor dovedna „naladený na rovnakú vlnovú dĺžku“. Ideálnym prípadom je, ak je autor textu zároveň autorom ilustrácií. Príkladov takýchto detských kníh je na Slovensku i v Čechách hneď niekoľko – Daniel Havier: *Päťka z nudy*, 2005; Daniel Pastirčák: *Damianova rieka*, 1993; Jozef Čapek: *Rozprávky o psíčkovi a mačičke*, 1929 atď.

V súčasnosti možno zaznamenať vzrastajúci trend vydávania detských kníh (ale aj kníh pre dospelých), v ktorých sa dbá na vizuálnu stránku rovnako ako na textovú. Ide o tzv. „krásne knihy“. Jednou z predstaviteľiek takéhoto typu knihy je u nás výtvarníčka Martina Matlovičová – Kráľová (1975), ktorá za svoju ilustráciu *Tracyho tigra* od Wiliama Saroyana získala v roku 2009 ocenenie *Zlaté jablko*. Ilustrovala napríklad aj knihy *Ohňostrojom pre dedušku* (Jaroslava Blažková, 2000), *Drevený tata*

(Tomáš Janovic, 2007), *Dokonalá Klára* (Gabriela Futová, 2008), *Žirafia mama a iné príšery* (Alexandra Salmela, 2013). V roku 2011 vyšla kniha *V melónovom cukre* (Richard Brautigan), ktorú ilustrátorsky spracovala výtvarníčka Daniela Olejníková. Na propagácii a vydávaní takýchto experimentálnych kníh sa významne podieľa najmä vydavateľstvo Artforum, ktorého knižné tituly sa tešia veľkému úspechu.

Výtvarné umenie vníma knihu ako vyjadrovací prostriedok, a preto sa na ňu nepozera len ako na zväzok listov popísaných slovami. Bežný spôsob vnímania vizuálnej/výtvarnej stránky knihy súvisí s knižnou grafikou, ilustráciou, typografiou a tlačou. Ale na fenomén knihy možno nazerať aj z iných hľadísk. Svedčí o tom najmä vznik a vývin autorskej knihy.

Pojem **autorská kniha** sa môže zdať v súčasnosti ešte stále nejasný. Existuje totiž niekoľko „synonym“ označujúcich daný jav. Zdanlivo podobné pojmy ako krásna kniha, bibliofília, interpretovaná kniha, postmoderná kniha, avantgardná kniha, umelecká kniha nie sú však absolútnymi synonymami k pojmu autorská kniha.

Podľa Jany Geržovej (1998, 1999) je autorská kniha „vo vizuálnom umení kniha, ktorej obrazovú a obyčajne aj textovú časť vytvoril jeden autor“ (Geržová, 1998, s. 26), „pojem [...] sa spája s tými prácami umelcov (výtvarníkov i literátov), ktoré preberajú formu knihy, a pritom nie sú tradičnou literatúrou“ (Geržová, 1999, s. 48).

Na základe uvedenej definície sa pojem autorskej knihy najviac zblízuje s pojmom **kniha ako objekt**, pod ktorým rozumieme skulptúry a inštalácie konštruované z kníh. Tento pojem vzniká na pozadí zmeny v kultúre v dvadsiatom storočí, ktorá umožnila oddelenie textu knihy (koncept art) a jej formy (objektové umenia) a ich nezávislú umeleckú existenciu. Knihu ako objekt využívali vo svojej tvorbe už predstavitelia Fluxusu (G. Brecht, J. Brown, R. Filio), neskôr najmä v konceptuálnom umení s ňou pracovali J. Kosuth, H. Darbovenová, On Kawara, A. Kiefer. Na Slovensku sa v šesťdesiatych rokoch zaujímali o knihu ako o objekt Alex Mlynarčík a Dezidér Tóth. Dezidér Tóth spracúva túto problematiku až dodnes, no už pod pseudonymom *Monogramista T. D.* Inštalácie z kníh robí napríklad Matej Krén.

Pojem **krásna kniha** je v istom zmysle opozitný k pojmu autorská kniha. Ako bolo spomenuté, textovú aj obrazovú časť autorskej knihy vytvára zväčša jeden autor, podobne ako krásnu knihu. Avšak autorská kniha môže mať aj „radikálnejšiu podobu“, keď je potlačená niektorá zo zložiek tradičnej knihy. Vtedy stojí v opozícii ku krásnej knihe, ktorej funkciou je dosiahnuť dokonalú harmóniu napísaného a zobrazovaného (Geržová, 1999, s. 48).

Bibliofília je vzácna kniha vynikajúca umeleckou grafickou úpravou a technickým spracovaním, vydaná obyčajne v malom náklade (Ivanovová-Šalingová – Maníková, 1990, s. 133). Podobne aj autorská kniha je zväčša vydaná len v malom náklade alebo dokonca jestvuje len v jednom exemplári, avšak jej výtvarné spracovanie je zámerne jednoduché, je vyrobená často z „lacných“ materiálov a na jej výrobu nie je potrebná finančná podpora štátu ako na vydanie niektorých bibliofilii.

Tvorba autorskej knihy ako umeleckého diela prináša riešenie mnohých remeselných a výtvarných problémov, ktoré klasická kniha nerieši alebo sa ich dotýka len veľmi okrajovo. Kniha by mala byť súladom obsahu a formy, textovej a obrazovej zložky, a tak vytvárať jeden komplexný celok. Avšak formou tu rozumieme aj stavebnú/technologickú zložku knihy, teda jej celkový vzhľad aj s obalom a knižnou väzbou. Toto všetko má vyjadrovať jednotný autorský zámer v súlade s myšlienkou knihy, literárno-výtvarného umeleckého diela.

Uviedli sme niektoré špecifiká autorskej knihy, no oveľa špecifickejšou je **autorská kniha pre deti**. Požiadavky na detskú knihu sú rôznorodé. Primeranosť veku dieťaťa, vyváženosť didaktickej a estetickej funkcie, predstavenie axiologického rebríčka dieťaťa, rozvíjanie fantázie a hravosti u detí atď. My si však na vyslovenie najnaliehavejšej požiadavky na detskú knihu prepožičiame slová Livia Sossiho, popredného talianskeho odborníka na detskú literatúru a ilustráciu: „Kniha, ktorú ponúkame dieťaťu, má byť predovšetkým kvalitným umeleckým dielom. Vo svojej myšlienkovej i estetickej podobe“ (Livio Sossi, In: Kepštová, 2008, s. 8). Tento výrok sa približuje našej téze o detskej autorskej knihe, že kniha by mala byť súladom obsahu a formy.

Autorská kniha pre deti *Škrítek ze Senice*

Konkretizáciou spomenutej tézy o súlade formy, obsahu a vyhotovenia knihy bolo vytvorenie vlastnej autorskej knihy pre deti *Škrítek ze Senice* (2013), ktorá sa stala súčasťou diplomovej práce autorky tohto textu. Táto kniha je určená na hranie. Tvoria ju samostatné listy z tvrdého kartónu, ktoré môže dieťa ľubovoľne preskupovať a vytvárať tak svoje vlastné príbehy. Kľúčom k správne riešeniu je textová časť knihy, ktorá obsahuje autorskú rozprávku a nadväzuje na obrázkovú časť knihy. Dieťa teda číta rozprávku a zároveň si k nej priraduje ilustrované obrázky. Vôbec nie je chybou, keď naráciu zmení, vytvorí si vlastný príbeh. Kniha by mala rozvíjať divergentné myslenie, a tak má aj jej príbeh množstvo variácií. Výhodou je, že knihu možno „čítať“ aj s deťmi, ktoré ešte čítať nevedia. Čítať môže rodič, učiteľ alebo starší súrodenec či spolužiak a počúvajúc si zatiaľ zoradí listy knihy podľa príbehu. Čitatelia tiež iste ocenia, že každý samostatný list (obrazovej i textovej časti knihy) skrýva tajomstvo. Základnou technologickou dominantou jednotlivých „stránok“ knihy je totiž vrstvenie priesvitných plôch, ktoré na seba pútajú pozornosť a dieťa má tak nutkanie pozrieť sa, čo sa pod nimi skrýva.

Autorská kniha *Škrítek ze Senice* tiež spĺňa požiadavku uvedenú v úvode tohto textu. Hneď z jej obalu je jasné, že skrýva tajomstvo. Má tvar i vzhľad skrine, ktorá sa dá otvoriť. Skriňa je podľa nás nosným motívom rozprávky. Je tu využitá analógia, pretože zatvorená skriňa podnecuje zvedavosť a symbolizuje tajomstvo, rovnako ako zatvorená kniha. Do obsahu knihy možno preniknúť až po jej otvorení a prečítaní. Z knihy – skrine je možné jednotlivé stránky vybrať, a tak nimi voľne manipulovať. Tajomstvo a pocit prekvapenia je ešte umocnený tým, že jednotlivé stránky knihy sú vytvorené vrstvením priesvitných materiálov, a tak je každá stránka sama o sebe príbehom. Základný princíp knihy teda spočíva v interakcii medzi čitateľom a textom, medzi divákom a obrazom. Nejde však len o interakciu vizuálnu, ale i haptickú. Dieťa manipuluje s knihou, musí zapájať logiku pri syntéze jednotlivých častí do celku, zároveň sa hrá aj poznáva.

Autorský zámer tejto knihy je osloviť detského čitateľa a podporiť v ňom snové predstavy, cez ktoré môže vnímať samého seba; vzbudiť v ňom očakávanie a radosť z prekvapenia a overiť si, či vyskúšať jeho kreativitu pri vytváraní vlastnej narácie manipuláciou s jednotlivými stránkami knihy.

Popri estetickej funkcii má kniha aj zábavnú funkciu a snaží sa dieťa upútať najmä svojou hravosťou, pretože princíp hry považujeme, rovnako ako Albert Marenčin, za najprimeranejší a zároveň celoživotný princíp poznávania sveta. „Myslím, že hra je pre človeka nevyhnutná, že ho oslobodzuje od rôznych bremien a očisťuje od rôznych nečistôt, a tak slúži jeho duševnej hygiene“ (Marenčin, 2012, s. 209).

Pridanou hodnotou našej knihy je jej regionálny rozmer na úrovni jazyka. V pásme postáv je v priamej reči použitý senický dialekt patriaci do proveniencie záhorských nárečí. Cieľom tohto rozmeru je rozvíjať v deťoch pocit príslušnosti k regiónu a ešte viac v nich podporiť myšlienku, že byť iný znamená byť výnimočný a nenahraditeľný. Spisovný jazyk, ktorým hovoria v škole, je, samozrejme, súčasťou ich komunikačnej kompetencie, ale treba v nich rozvíjať aj kultúrnu kompetenciu úzko spätú s nárečím a regiónom, v ktorom žijú.

Z nášho príspevku teda vyplýva, že nie je kniha ako kniha, a že paleta knižnej tvorby je široká. Vytváranie krásnych kníh považujeme za veľmi prínosné najmä pre svet detskej knihy a môžeme konštatovať, že ponuka detských kníh na slovenskom trhu nie je zlá, no treba mať vždy na pamäti, že len kvalitný námet

je zárukou kvalitnej knihy. Preto je hranica medzi vizuálnou a textovou stránkou knihy veľmi tenká.

Ak by sme si chceli odpovedať na otázku, ktorá z častí knihy (vizuálna alebo textová) je dôležitejšia, dospeli by sme zrejme k záveru, že obe sú rovnako dôležité. Možno naliehavejšou otázkou v dnešnej dobe je: akú úlohu hrá vo vzťahu ku knihe jej čitateľ? Či tá-ktorá kniha prenecháva miesto osobe stojacej na druhej strane, či pri tvorbe autori kníh myslia na svojho percipienta? Naša kniha *Škrítek ze Senice* by mohla byť príkladom toho, ako autor vstupuje vedome do interakcie s čitateľom, a akým spôsobom mu obsah knihy prezentuje. To, že svoju úlohu tu hrá aj ručné vyhotovenie knihy, netreba nijako zdôrazňovať, no na druhej strane môže byť toto jej nevýhodou, keďže sa tým automaticky znižuje možnosť dostupnosti knihy. Tu sa otvára priestor pre pedagóga-profesionála, ktorý môže autorskú knihu zapojiť do vyučovacieho procesu ako vyučovaciu pomôcku a pracovať s ňou priamo na hodine alebo ju môže využiť ako vyučovaciu metódu a nechať deti, aby si sami vytvorili vlastnú knihu (o čom hovorí aj didaktická časť našej diplomovej práce *Autorská kniha pre deti* (1)).

Poznámky

- (1) Článok sa opiera o výsledky a zistenia nepublikovanej diplomovej práce *Autorská kniha pre deti* (Fodorová Hana. 2013. *Autorská kniha pre deti*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2013. 110 s.).

Literatúra

- GERŽOVÁ, Jana – HRUBANIČOVÁ, Ingrid. 1998. *Kľúčové termíny výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia*. Bratislava : Profil, 1998. 123 s. ISBN 80-88675-55-3
- GERŽOVÁ, Jana. 1999. *Slovník svetového a slovenského výtvarného umenia druhej polovice 20. Storočia : Od abstraktného umenia k virtuálnej realite*. Bratislava : Profil, 1999. 320 s. ISBN 80-968283-0-4
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana. 1990. *Slovník cudzích slov A/Z*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. 943 s. ISBN 80-08-0006-6
- KEPŠTOVÁ, Ľubica a kolektív autorov. 2008. *Slovenská detská kniha*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008. 278 s. ISBN 978-80-89222-57-5
- KRÁTKY, Ľubomír. 1990. *Základy typografie a polygrafickej výroby*. Bratislava : Alfa, 1990. 117 s. ISBN 80-05-00706-X

- MARENČIN, Albert. 2012. *Albert Marenčin, Čo sa nevošlo do dejín*. Bratislava : Marenčin PT, 2012. 267 s. ISBN 978-80-8114-163-8
- TOKÁR, Michal. 1996. *Kontexty umeleckej ilustrácie*. Prešov : CUPER, 1996. 243 s. ISBN 80-901139-9-0
- TOKÁR, Michal. 1998. *Ilustrácia a názornosť*. Prešov : Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, 1998. 188 s. ISBN 80-88697-40-9
- TOKÁR, Michal. 2000. *Kapitoly z teórie knižnej ilustrácie*. Prešov : Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity, 2000. 293 s. ISBN 80-88722-91-8

Summary

No Two Books are Alike or Artist's Book for Children

Can we give a simple answer to the question which segment of book is more important? Is it its visual appearance or its textual content? Some people surely can. The more when they are the very artists who made the illustrations and wrote the text. Readers, though, see it differently. They see book as a whole, so it should be seen as a whole even in the process of its creation. In the model situation the artist and the author of the text would have the same artistic intention, or even better, they would be one person. Question of form and content of a book is widely explored in the phenomenon of artist's book. It is usually made by a single author who presents through it his or her artistic self or comments on certain aspect of objective reality. Artist's book has already entered the realm of children's book, with all its specificity. Artist's book for children could, thus, lead to a better interaction between author and percipient. Attempts of such kind can be found in our book market under the name of so called collector's books.